

Bosna i Hercegovina
Federacija Bosne i Hercegovine
Hercegbosanska županija
Općina Kupres
KATASTAR OPĆINE KUPRES

TUMULI

NA KUPRESU

Izradili: djelatnici Katastra Općine Kupres

Kupres, 2013.

SADRŽAJ

1. UVOD.....	5
1.1 Ukratko o Kupresu.....	10
2. TUMULI.....	13
2.1 Općenito o zemljanim tumulima na Kupreškom polju	13
2.2 Snimanje i identificiranje tumula na Kupreškom polju	14
2.2.1 Tumul br. 1.....	16
2.2.2 Tumul br. 2.....	17
2.2.3 Tumul br. 3.....	18
2.2.4 Tumul br. 4.....	19
2.2.5 Tumul br. 5.....	20
2.2.6 Tumul br. 8.....	21
2.2.7 Tumul br. 9.....	22
2.2.8 Tumul br. 10.....	23
2.2.9 Tumul br. 11.....	24
2.2.10 Tumul br. 12.....	25
2.2.11 Tumul br. 13.....	26
2.2.12 Tumul br. 14.....	27
2.2.13 Tumul br. 15.....	28
2.2.14 Tumul br. 16.....	29
2.2.15 Tumul br. 19.....	35
2.2.16 Tumul br. 22.....	36
2.2.17 Tumul br. 23.....	37
2.2.18 Tumul br. 24 - 35.....	38
2.2.19 Tumul br. 36.....	39
2.2.20 Tumul br. 37.....	40
2.2.21 Tumul br. 38.....	44
2.2.22 Tumul br. 39.....	45
2.2.23 Tumul br. 40.....	45
2.2.24 Tumul br. 41.....	45
2.2.25 Tumul br. 44.....	46
2.2.26 Tumul br. 45.....	47
2.2.27 Tumul br. 46.....	48
2.2.28 Tumul br. 49.....	49
2.2.29 Tumul br. 50.....	50

2.2.30	Tumul br. 51	51
2.2.31	Tumul br. 52	52
2.2.32	Stećci br. 53	53
2.2.33	Tumul br. 54	54
2.2.34	Tumul br. 97	55
2.2.35	Gradina Vvila	56
2.2.36	Gradina Pogana glavica	57
2.3	Popis snimljenih tumula s koordinatama	58
2.4	Prikaz kupreških tumula u ArcView Gis-u	60
3.	ZAKLJUČAK	61
4.	LITERATURA	63
5.	POPIS SLIKA	64
6.	POPIS TABLICA	67
7.	PRILOZI	68

Predgovor

Ideja za nastankom ovog rada je isplivala prilikom identificiranja i snimanja tumula na Kupreškoj visoravni u svrhu proglašenja istih nacionalnim spomenikom BiH. Jednostavno nam je došla misao kako bi bilo dobro, izuzev traženih podataka od strane Povjerenstva za očuvanje nacionalnih spomenika, ostaviti noviji pisani trag o ovom fenomenu na Kupresu. Glavni i osnovni cilj ovog rada je upoznati, prije svega lokalno stanovništvo, o postojanju zemljanih tumula, te olakšati posao u lociranju i prepoznavanju (barem dijela) tumula znanstvenicima koji će se, nadamo se, u budućnosti upustiti u detaljno istraživanje tumula.

Djelatnici Katastra Općine Kupres:

Ivić Branka

Huseinagić Hajrudin

Ćurković Dragica

Mihaljević Anđelka

Mijoč Marina (ŠGD Hercegbosanske šume d.o.o. Kupres, suradnja s Katastrom)

U suradnji s:

Blankom Magaš i

Silvanom Čobanov (Povjerenstvo za očuvanje nacionalnih spomenika).

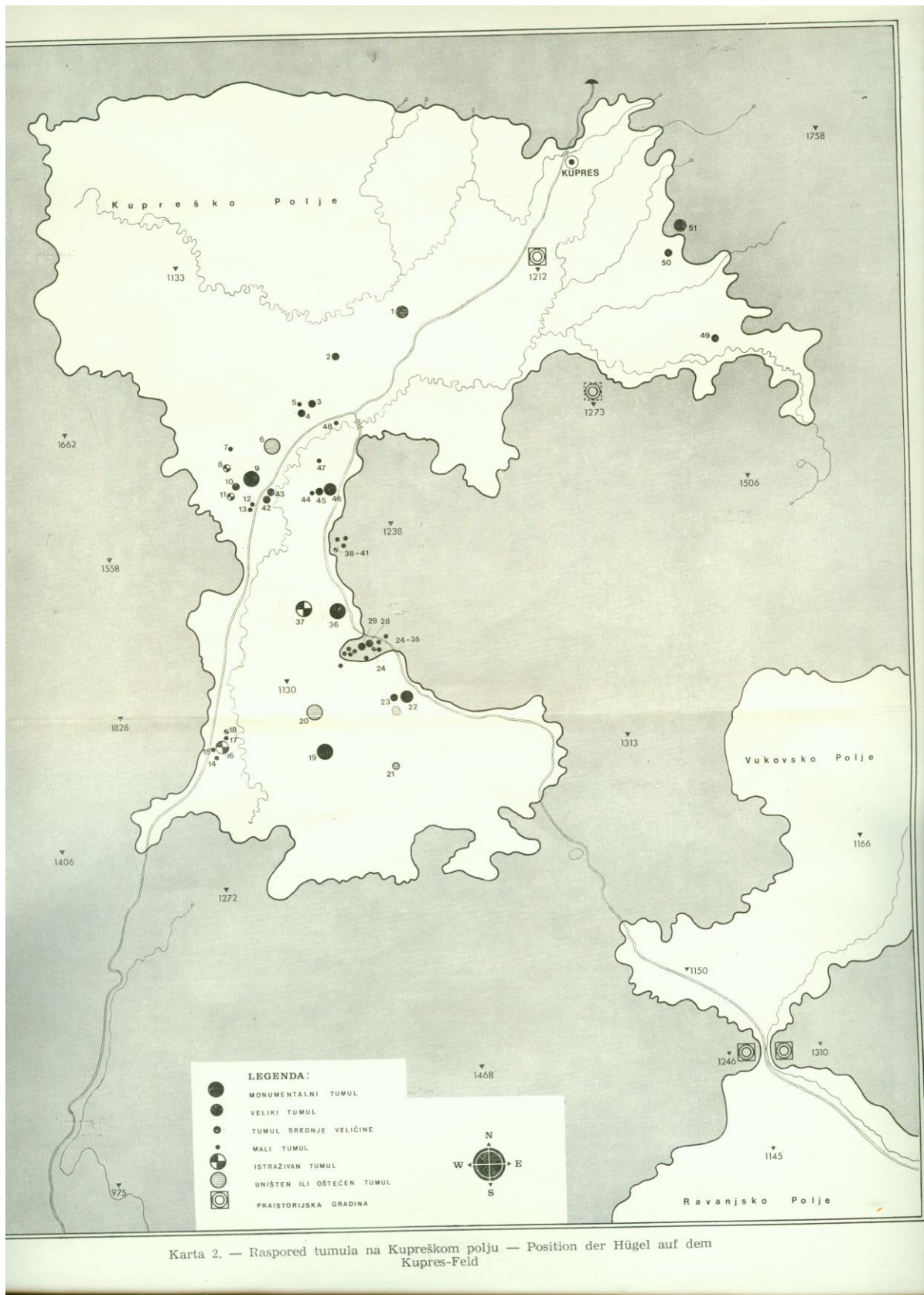
1. UVOD

Djelatnici *Katastarsa Općine Kupres* su u veljači 2013. godine zaprimili zahtjev za točnu lokaciju tumula na Kupreškom polju, te podatke o sadašnjem vlasniku, odnosno posjedniku katastarske čestice na kojoj se tumul nalazi. Navedeno je zatraženo od strane *Povjerenstva za očuvanje nacionalnih spomenika*, u svrhu proglašenja zemljanih tumula na Kupreškom polju nacionalnim spomenikom BiH. Osim traženih podataka, sastavljen je ovaj rad s osnovnim podacima o snimljenim tumulima.

Tumuli su snimani u svibnju, lipnju i srpnju 2013. godine. Prilikom snimanja tumula u svibnju, osim djelatnika *Katastra Općine Kupres*, bile su prisutne Silvana Čobanov (*Povjerenstvo za očuvanje nacionalnih spomenika*) i gospođa Blanka Magaš koja poprilično poznaje povijesnu baštinu Kupresa, pa tako i tumule. Pri snimanju tumula, u susret je izašla *Šumarija Kupres* dajući na raspolaganje terensko vozilo za potrebe snimanja tumula. U lipnju i srpnju je snimanje preostalih tumula izvršeno od strane djelatnika *Katastra Općine Kupres*.

Prilikom snimanja zemljanih tumula, na pojedinima su bili vidljivi tragovi oranja (Muhačeva glavica, Gornji mašeti) počinjeni od strane lokalnog stanovništva. Budući da je navedeno nastalo uglavnom iz neznanja, ovaj rad je zamišljen da se napravi više populistički, s ciljem promicanja glasa o postojanju tumula na Kupreškoj visoravni kako bi se zaštitili od uništavanja.

Kao određeni vodič za pronalazak tumula, *Povjerenstvo za očuvanje nacionalnih spomenika* dostavilo je Katastru *Raspored tumula (Slika 1)* te *Listu tumula (Slika 2)* na Kupreškom polju iz knjige *Praistorijski tumuli na Kupreškom polju (Alojz Benac, Sarajevo 1986. god.)*. Također je dostavljen raspored tumula iz godišnjaka *Jahrbuch (Centar za balkanološka ispitivanja, knjiga 40) (Slika 3)*. Na temelju dostavljenih podataka tumuli su identificirani. Snimljeni tumuli su numerirani istim brojevima kao i u dostavljenim podacima.

Slika 1. Raspored tumula na Kupreškom polju (*Praistorijski tumuli na Kupreškom polju, Benac*)

- Tumul 1 (Benac): Tubulica Nedeljka Spreme/Spreminna glavica.²² Dobro očuvan tumul. Geodetska tačka. Visina cca 2,5 m, promjer cca 30 m.
- Tumul 2 (Benac): Crni Lug.²³ Vjerovatno neoštećen tumul, samo je na sredini vidljivo plitko udubljenje. Visina cca 1,7 m, promjer cca 23 m. Na njemu najmanje 3 stećka.
- Tumul 3 (Benac): Občevine.²⁴ Mali tumul, vjerovatno neoštećen. Visina cca 1,6 m, promjer cca 12 m.
- Tumul 4 (Benac): Občevine. Mali tumul, vjerovatno neoštećen. Visina cca 1 m, promjer cca 8 m.
- Tumul 5 (Benac): Občevine. Veoma malo uzvišenje, vjerovatno neoštećeno; visine cca 0,5 m, promjera cca 6,5 m.
- Tumul 6 (Benac): Suvatska glavica.²⁵ Prema fotografiji iz zraka iz maja 1944. koja je u posjedu Arhive za zračno rekognosciranje Edinburgh (TARA_ACIU_SM_0084_3142) čini se da je tumul smješten nešto sjevernije nego što je to Benac pretpostavio, na oko 6777935/4868370 (UTM 33N); njegov promjer je bio oko 30 m a uništen je tokom gradnje puta.
- Tumul 7 (Benac): Plandišta.²⁶ Ne može se locirati.
- Tumul 8 (Benac): Plandišta. Očigledno jako oštećen tumul, visina cca 2,5 m, promjer 25,5 m; identičan Marchesettijevom tumulu VIII. Međutim, suprotno Benčevom navodu,²⁷ Marchesetti ga nije iskopavao.
- Tumul 9 (Benac): Plandišta. Veoma veliki tumul, visina cca 4 m, promjer cca 57 m. Jako oštećen električnim stubom koji se nalazi na njegovom vrhu, kao i s nekoliko rovova. Identičan Marchesettijevom tumulu VII.
- Tumul 10 (Benac): Plandišta. Tumul kojeg je iskopavao Marchesetti; sačuvana visina cca 1,8 m, promjer 30 m. Iskopni rov je još jasno vidljiv. Na Benčevoj mapi tumul br. 11 je označen kao iskopavani tumul, umjesto tumula br. 10. Identičan Marchesettijevom tumulu VI.
- Tumul 11 (Benac): Plandišta. Vjerovatno neoštećen tumul, s plitkim udubljenjem na centru, visina cca 2 m, promjer 24 m. Identičan Marchesettijevom tumulu III.
- Tumul 12 (Benac): Plandišta. Poravnat tumul; visina cca 1 m, promjer cca 22 m. Identičan Marchesettijevom tumulu III.
- Tumul 13 (Benac): Plandišta. Poravnat tumul; visina cca 0,5 m, promjer 16 m. Identičan Marchesettijevom tumulu IV.
- Tumul 14 (Benac): Pustopolje.²⁸ Dobro očuvan tumul, visine cca 1,7 m, promjera cca 22 m.
- Tumul 15 (Benac): Pustopolje. Moguće oštećen tumul, visine cca 1,1 m, promjera cca 12 m.
- Tumul 16 (Benac): Pustopolje. Tumul su iskopavali Benac i Govedarica,²⁹ visina 3,6 m, promjer 29,25 m.
- Tumul 17 (Benac): Pustopolje. Poravnat, ali vjerovatno neoštećen tumul, visina 0,8 m, promjer cca 15 m.
- Tumul 18 (Benac): Pustopolje. Tumul koji je potpuno uklonjen tokom iskopavanja sredinom osamdesetih. Prema Bencu 1986, 51, visina tumula 1,5 m, promjer 12 m.
- Tumul 19 (Benac): Donja glavica.³⁰ Dobro sačuvan, geomagnetski premjeren tumul, s mnogo stećaka, visina cca 3,5 m, promjer cca 36 m.³¹
- Tumul 20 (Benac): Gornja glavica. Jako oštećen tumul, s nekoliko stećaka, sačuvana visina cca 2,5 m, promjer 29 m.³²
- Tumul 21 (Benac): Ravan, ali očigledno neoštećen tumul, visina cca 1,6 m, promjer cca 21,5 m. Na Benčevoj karti označen je kao oštećen/uništen, možda njegov tumul br. 21 i ovaj nisu identični. U njegovom okruženju mogu se primijetiti još dva tumula (vidi dalje).
- Tumul 22 (Benac): Uzur glavica.³³ Dobro očuvan tumul, s mnogo stećaka; visina cca 3 m, promjer cca 30,5 m. Bešlagić 1954, 99 i d.
- Tumul 23 (Benac): dobro sačuvan, geomagnetski premjeren tumul, visina cca 1,3 m, promjer cca 21,5 m.

²² Identično s Arheološki leksikon BiH 1988, Vol. 2, 185 No. 225.

²³ Identično s Arheološki leksikon BiH 1988, Vol. 2, 175 No. 32.

²⁴ Čak je i Benac (Benac 1986, 14, napomena 10) bio nesiguran o karakteru njegovog karaktera kao grobne humke – U Arheološkom leksikonu BiH Benčevi tumuli br. 3-5 i 48 su zajednički označeni brojem 179, Arheološki leksikon BiH 1988, Vol. 2, 183; oznaka je međutim, stavljena na sasvim drugu lokaciju.

²⁵ Lokacije tumula br. 6 kod Benca 1986. i u Arheološkom leksikonu (Vol. 2, 186 No. 234) se značajno razlikuju.

²⁶ U Arheološkom leksikonu Benčevi tumuli br. 7-13 i 42-43 su zajednički označeni brojem 191, Arheološki leksikon BiH 1988, Vol. 2, 183.

²⁷ Benac 1986, 10.

²⁸ U Arheološkom leksikonu Benčevi tumuli br. 14-18 su zajednički označeni brojem 199, Arheološki leksikon BiH 1988, Vol. 2, 184.

²⁹ Benac 1986, 53.

³⁰ U Arheološkom leksikonu Benčevi tumuli br. 19-20 su dva puta navedeni: zajedno kao br. 229, Arheološki leksikon BiH 1988, Vol. 2, 185 i d. i odvojeno kao br. 46 i 69, ibid. 176 i d.

³¹ Bešlagić 1954, 95.

³² Bešlagić 1954, 96 i d.

³³ U Arheološkom leksikonu Benčevi tumuli br. 22-23 su zajednički označeni brojem 249, Arheološki leksikon BiH 1988, Vol. 2, 186; pozicija oznake na karti je međutim zamijenjena brojem 38.

Tumul 24 (Benac): Debeljača.³⁴ Ravan tumul, s jasno vidljivom iskopavanom jamom,³⁵ visina cca 1 m, promjer cca 13,5 m.

Tumul 25 (Benac): Debeljača. Jako ravan tumul, visina cca 0,3 m, promjer 11,5 m.

Tumul 26 (Benac): Debeljača. Ne može se locirati, vjerovatno je uništen prilikom izgradnje puta.

Tumul 27 (Benac): Debeljača. Najvećim dijelom uništen prilikom izgradnje puta.

Tumul 18 (Benac): Debeljača. Najistaknutiji tumul iz grupe Debeljača, na istočnom dijelu uništen rezervoarom, na sredini plitko udubljenje; visina cca 1,8 m, promjer 18,5 m.

Tumul 29 (Benac): Debeljača. Tumul smješten na padini, s plitkim udubljenjem istočno od sredine; visina cca 1 m, promjer cca 13 m.

Tumul 30 (Benac): Debeljača. Jako poravnat tumul.

Tumul 31 (Benac): Debeljača. Tumul smješten na padini, s plitkim udubljenjem u sredini; visina cca 1 m, promjer cca 14,5 m.

Tumul 32 (Benac): Debeljača. Tumul smješten na padini, s plitkim udubljenjem zapadno od sredine, visina cca 0,5 m, promjer 10,5 m.

Tumul 33 (Benac): Debeljača. Ravan tumul, vjerovatno neoštećen; visina cca 0,7 m, promjer cca 9,5 m.

Tumul 34 (Benac): Debeljača. Ravan tumul, vjerovatno neoštećen; visina cca 1 m, promjer cca 9 m.

Tumul 35 (Benac): Debeljača. Poravnat tumul, vjerovatno neoštećen, geomagnetski rekognosciran, visina cca 0,6 m, promjer 16 m.

Tumul 36 (Benac): Perina glavica.³⁶ Dobro očuvan tumul s mnogo stećaka; visina cca 3 m, promjer cca 34 m. Bešlagić 1954, 102.

Tumul 37 (Benac): Dokanova glavica.³⁷ Prema Bencu³⁸ skoro u potpunosti iskopan tumul. Visina prema Bencu cca 3,3 m, promjer 35 m.

Tumul 38 (Benac): Gajevine.³⁹ Iskopavan tumul,⁴⁰ originalna visina 0,7 m, promjer 9 m.

Tumul 39 (Benac): Gajevine. Mali tumul.

Tumul 40 (Benac): Gajevine. Mali tumul.

Tumul 41 (Benac): Gajevine. Mali tumul.

Tumul 42 (Benac): Žužjeva glavica.⁴¹ Tumul je djelomično iskopavao Marchesetti, identičan njegovom tumulu br. II (visina 2,25 m, nagib 77 m [= 24,5 m u promjeru]). Ukoliko je uopšte sačuvan, danas je smješten ispod modernog nasipa.

Tumul 43 (Benac): Plandišta. Teško prepoznatljiv tumul čiji je južni dio potpuno uništen, ako je njegova pozicija tačna. Identičan je Marchesettijevom tumulu I (visina 2 m, nagib 83 m [= 26,4 m u promjeru]).

Tumul 44 (Benac): Rilički most.⁴² Vjerovatno neoštećen tumul; visina cca 2 m, promjer cca 23 m.

Tumul 45 (Benac): Rilički most. Vjerovatno neoštećen tumul; visina cca 2 m, promjer cca 23,5 m.

Tumul 46 (Benac): Muhačeva glavica/Rilički most.⁴³ Novim otkopavanjima pijeska tumul je jako uništen; visina cca 3,5 m, promjer cca 29 m.

Tumul 47 (Benac): Rilički most.⁴⁴ Dosta poravnat, ali vjerovatno neoštećen tumul; visina cca 2 m, promjer cca 35 m.

Tumul 48 (Benac): Ne može se locirati.

Tumul 49 (Benac): Crveno groblje.⁴⁵ Tumul smješten na padini, s nekoliko stećaka; visina cca 2,5 m, promjer cca 30,5 m.⁴⁶

Tumul 50 (Benac): Gornji mašeti.⁴⁷ Tumul oštećen električnim stubom i poljoprivrednim aktivnostima; s nekoliko stećaka; visina cca 1,4 m, promjer 23 m.⁴⁸

Tumul 51 (Benac): Tursko groblje.⁴⁹ Tumul smješten na padini, s nekoliko stećaka; visina cca 1,8 m, promjer cca 21,5 m.⁵⁰

³⁴ U Arheološkom leksikonu Benčevi tumuli br. 24-35 označeni su brojem 38, Arheološki leksikon BiH 1988, Vol. 2, 175; pozicija oznake na karti je međutim zamijenjena brojem 249.

³⁵ Bešlagić 1954, 194.

³⁶ Identično s Arheološki leksikon BiH 1988, Vol. 2, 183, No. 188; oznaka je, međutim, locirana dosta dalje od njenje stvarne pozicije.

³⁷ Identično s Arheološki leksikon BiH 1988, Vol. 2, 176, No. 44. Na topografskoj karti 1 : 50.000 tumul je označen kao "Okanova glavica".

³⁸ Benac 1986, 17 i d.

³⁹ U Arheološkom leksikonu Benčevi tumuli br. 38-41 su objedinjeni brojem 58, Arheološki leksikon BiH 1988, Vol. 2, 176.

⁴⁰ Benac 1986, 49.

⁴¹ Identičan s Arheološki leksikon BiH 1988, Vol. 2, 187 No. 273, ali također i kao dio br. 191, Ibid. 183.

⁴² U Arheološkom atlasu Benčevi tumuli 44-46 označeni su brojem 209, Arheološki leksikon BiH 1988, Vol. 2, 185.

⁴³ U Arheološkom leksikonu tumul je naveden dvostruko: kao br. 172, Arheološki leksikon BiH 1988, Vol. 2, 182, dosta dalje od svoje prave pozicije i kao dio broja 209, Ibid. 185.

⁴⁴ Ovaj tumul ne može biti lociran tamo gdje bi trebao biti prema Benčevoj karti (Benac 1986). Međutim, tumul smješten jugozapadno od grupe br. 44-46 može biti identičan njegovom tumulu br. 47. U ovom slučaju, lokacija prema Arheološkom leksikonu pod brojem 210 (Arheološki leksikon BiH 1988, Vol. 2, 185) vjerovatno je ispravna.

⁴⁵ U Arheološkom leksikonu tumul je naveden dvostruko: Arheološki leksikon BiH 1988, Vol. 2, 175, br. 33 i ibid. 181, br. 138.

⁴⁶ Bešlagić 1954, 124.

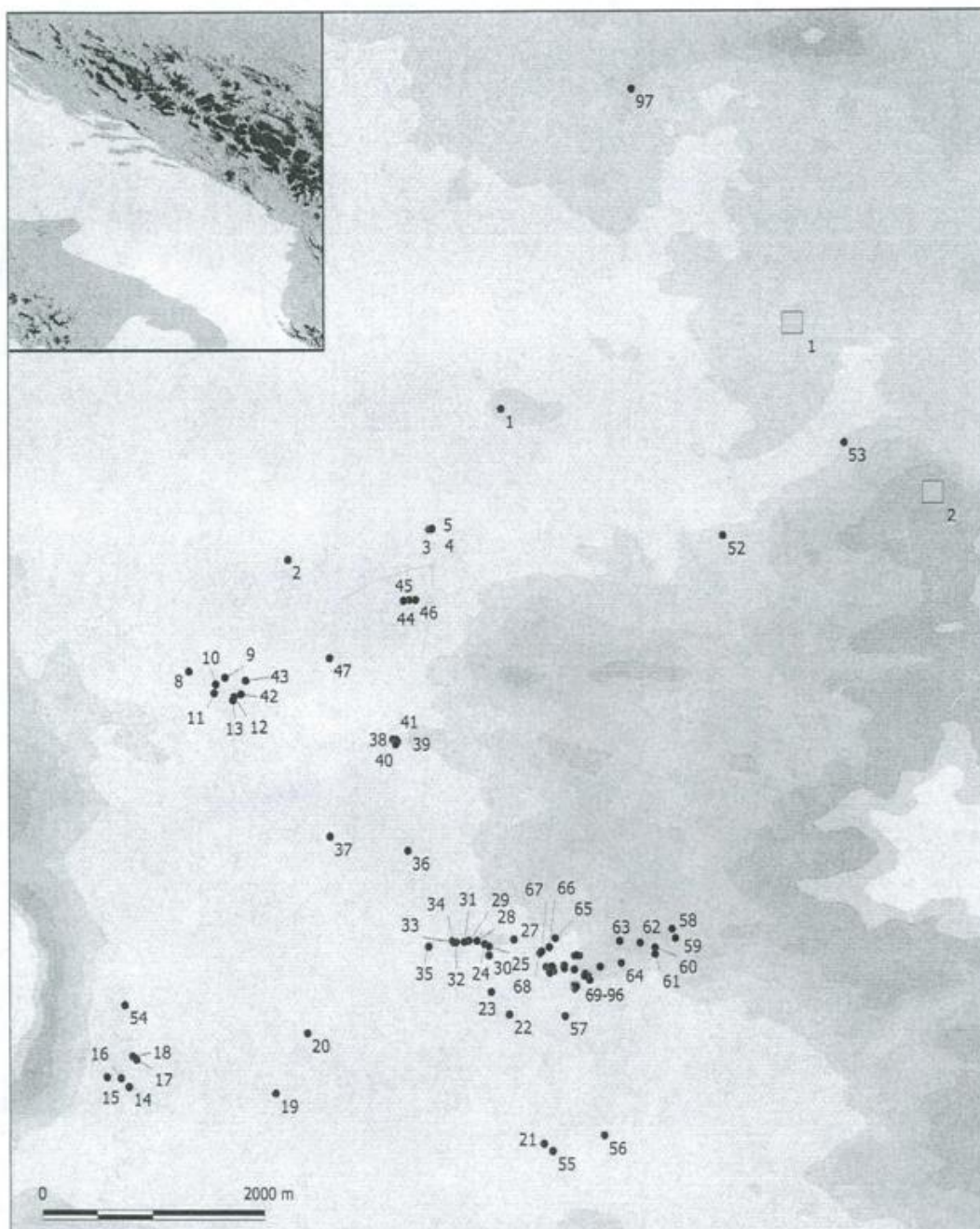
⁴⁷ U Arheološkom leksikonu tumul je naveden dvostruko: Arheološki leksikon BiH 1988, Vol. 2, 177, br. 74 i ibid. 183, br. 183.

⁴⁸ Bešlagić 1954, 125,1.

⁴⁹ Identičan s Arheološki leksikon BiH 1988, Vol. 2, 186, Br. 248.

⁵⁰ Bešlagić 1954, 125 i d. Sl. 84.

KARTA II - GODIŠNJAK JAHRBUCH, CENTAR ZA BALKANSKO-SKVA ISPITIVANJA, KNJIGA 40
str. 64

Sl. 1. Kupreško polje s pozicijama gradina, tumula i mjesta gdje su izvršena bušenja pravougaonom dijelu uvećane detaljne mape (projekcija: dužina/širina, WGS 84)

Slika 3. Dostavljeni podaci iz *Godišnjaka Jahrbuch, knjiga 40*

1.1 Ukratko o Kupresu

Kupres je grad i istoimena općina u Hercegbosanskoj županiji u Federaciji BiH (Slika 4).

Izvor: http://bs.wikipedia.org/wiki/Datoteka:Herzeg-Bosnia_County_map.png

Slika 4. Hercegbosanska županija s Općinama

Kupreška visoravan se proteže od 34°38' - 44°05' s.z.š. i od 17°07' - 17°25' i.z.d.. Površina Općine Kupres je 622 km².

Po posljednjem popisu stanovništva iz 1991. godine, Općina je imala 9618 stanovnika, što se višestruko smanjilo nakon ratnih zbivanja.

Postoje više teorija o podrijetlu imena Kupres. Prema prvoj, ime Kupres dolazi od latinske riječi *cuprum*, što znači *bakar*. Smatra se da su Rimljani imali rudokope bakra i željeza na području današnjeg naselja Mračaj. Prema drugoj teoriji, riječ Kupres dolazi od latinske riječi *cypressus* (*čempres*). Malo je vjerojatno da je točna bilo koja od ove dvije teorije jer na Kupresu nema ni bakra ni čempresa. Ime Kupres najvjerojatnije dolazi od dvije albanske riječi: *kupë* (*duboka zdjela*) i *rrash* (*ravnica*).

Kupreška visoravan se sastoji od nekoliko međusobno povezanih visoravni, tj. polja: Kupreško, Riličko, Vukovsko i Ravanjsko polje. Kuprešku visoravan okružuju

planinski masivi Cincar, Vitorog, Plazenica, Stožer i Raduša. Kupreški kraj je tektonski vrlo nemiran te su učestali slabiji potresi.

Razlikuju se tri hidrografski samostalne kotline: Bajramovačka gdje protječe rijeka Mrtvaja (izvire kod sela Stražbenice, teče prema sjeverozapadu i ponire blizu Šemenovaca) koja pripada crnomorskom slivu, Mrtvička gdje protječe rijeka Mrtvica (teče prema zapadu i sjeverozapadu i ponire pod Kurljajem, odnosno Jarmom) te Milačka kotlina gdje protječe rijeka Milač koja je vodom najbogatija kupreška ponornica (izvire ispod Stožera, ponire u Rilićkom polju i ponovno izvire u Stržanju), posljednje dvije kotline pripadaju jadranskom slivu.

U Kupreškoj općini najveće jezero je Kukavičko jezero, zatim jezero Turjača te Rastičevsko jezero. Sva 3 jezera su glacijalnog postanka. U Kupreškom kraju je preko 20 vrtača glinenog podnožja u kojima se zadržava voda čineći jezerca sa 100 – 200 m promjera, od kojih neke imaju i svoje vlastite izvore.

Klimu u Kupresu uvelike definira nadmorska visina (od 1100 – 1200m). Klima je planinsko – alpska s prosječnom godišnjom temperaturom od 5.7°C. Ljeta su kratka i svježija, a zime duge i vrlo hladne.

Koliko je klima oštra bila prije više od stoljeća i pol, svjedoči zapis Martina Nedića (*Starine bosanske*) iz 1857. godine:

„Kupres je mislim u Bosni najizviritije mjesto, u kom ljudi stanuju. Studen, i prižestoki vetri svom vrmenom na Kupresu bisne, tako da putnici zimi priko Kupresa prilazeć lahko mogu glavom u času platit i poginut. Na Kupresu rad studeni samo starvna jara žita siu se, i pitoma voćka gotov nikakva nemore bit...“ .

Usprkos tome što se čini da je kupreški kraj surov i da je gotovo nemoguće ljudima opstati u njemu, još od davnina je naseljen i ima bogatu i burnu prošlost. Prvi tragovi života sežu još iz novijeg kamenog doba (oko 3000.god.pr.Krista).

Prvi dojam koji ostavi Kupreška visoravan na čovjeka je zbilja impresivan (*Slika 5*).

Slika 5. Pogled na Kupreško polje s Malovana

Nakon dugog penjanja, posjetitelja dočeka ogromno krško prostranstvo okruženo visokim i primamljivim planinama tako da sve podsjeća na neki davni, izgubljeni i neistraženi svijet.

2. TUMULI

Još krajem 19.st. lako uočljiva uzvišenja na Kupreškoj visoravni su izazivala zanimanje za istražitelje, ali usprkos tome, do dana današnjeg nije se pristupilo ozbiljnom sistematskom istraživanju. Istraživanju i iskapanju pojedinih tumula su do sada pristupili C. Marchesetti 1891. godine, Đ. Basler 1953. godine, Š. Bešlagić 1953. godine. Najiscrpnije istraživanje s najvećim rezultatima pokrenuo je Alojz Benac od 1980. do 1984. godine kada je registriran 51 tumul.

2.1 Općenito o zemljanim tumulima na Kupreškom polju

Riječ *tumul* dolazi od latinske riječi *tumulus* (*humak*) i predstavlja veći ili manji zemljani ili kameni humak (na području Kupresa su zemljani tumuli) pod kojim se nalazi jedan ili više grobova.

Zemljani tumuli na Kupresu potječu iz ranog brončanog doba, a starost im je blizu 4000 godina.

U rasporedu tumula nema posebnog pravila i nalaze se uglavnom u središnjem dijelu Kupreškog polja.

Alojz Benac dijeli tumule u 4 osnovne grupe:

- monumentalni tumuli (promjer od 35 do 45m)
- veliki tumuli (promjer od 25 do 35m)
- srednji tumuli (promjer od 15 do 25m)
- mali tumuli (promjer 15m i manji)

U Srednjem vijeku se pretpostavlja da su tumuli imali posebno kultno značenje jer su na nekim velikim tumulima formirane nekropole sa stećcima. Srednjovjekovni ljudi su u velikim tumulima ukopavali svoje pokojnike.

Kao osnovne razloge iskapanja zemljanih tumula na Kupresu, Benac navodi:

- tumuli u BiH su građeni od nabacanog kamena, odnosno od kombinacije kamena i zemlje; kupreški tumuli su načinjeni isključivo od zemlje, što čini poseban fenomen na širem prostoru ovog dijela Balkana;

- stepske grupe ljudi su, pri kretanju od istoka u pravcu Panonske nizine, gradile zemljane tumule u kojima su u sredini udubljenja za polaganje pokojnika; pri ukopnom ritualu se grob posipao crvenom bojom; kretanje tih grupa se dovodi u vezu s jednim od valova indoeuropske seobe; tumuli na Kupresu su vrlo slični tumulima u Mađarskoj i Vojvodini koji su nastali od strane indoeuropskih naroda za potrebe ukopa istaknutih osoba, a služili su i kao objekti specifične namjene vezane uz određene obredne ceremonije stepskih naroda; pretpostavlja se da bi Kupres mogao biti krajnja točka do koje je indoeuropska stepska populacija došla u pravcu sjeverozapadnog Balkana;

Do sada je pojedinačno istraživano 7 (Tumul br. 8 i 10 je iskapao C. Marchesetti, Tumul br. 24 je iskapao Š. Bešlagić, Tumul br. 16, 18, 37, 38 je iskapao A. Benac) zemljanih tumula. Od iskapanih tumula, Tumul br. 18 je potpuno uklonjen tijekom iskopavanja sredinom osamdesetih. Ostali iskapani tumuli su locirani i snimljeni. Znatno veći broj tumula bi trebao biti istražen da bi se utvrdio njihov definitivni karakter. Zemljani tumuli na Kupresu su građeni uglavnom od kombinacija zemlje i busenja mahovine okrenutog naopako. Sve ukazuje na to da su se tadašnji ljudi udruživali u bratstva jer je izrada tumula vrlo složen posao. Na čelu bratstva vrlo vjerojatno je bila ličnost poput čovjeka pokopanog u tumulu na Pustopolju, o čemu će u jednom od idućih poglavlja biti riječ.

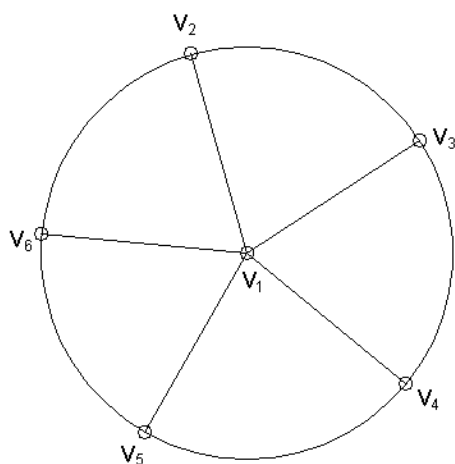
2.2 Snimanje i identificiranje tumula na Kupreškom polju

Pri identificiranju tumula koristila se *Lista tumula, Raspored tumula (A. Benac: Praistorijski tumuli na Kupreškom polju)* te *Raspored tumula iz godišnjaka Jahrbuch (Centar za balkanološka ispitivanja, knjiga 40)*, sve dostavljeno od strane *Povjerenstva za očuvanje nacionalnih spomenika (Slika 1, Slika 2 i Slika 3)*.

Snimanje tumula izvršeno je od strane djelatnika *Katastra Općine Kupres*. Korišten je GPS instrument TOPCON DATA COLLECTOR FC - 25.

Tumuli su snimani tako da im je snimljeno podnožje i točka na vrhu tumula.

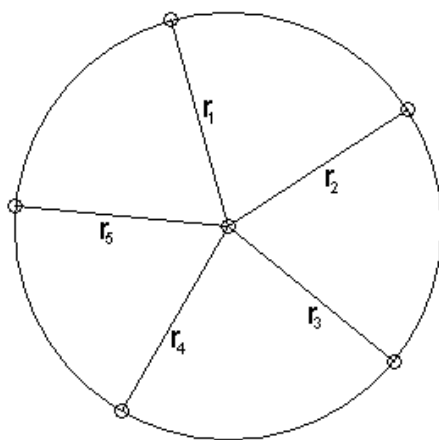
Visina tumula je izračunata tako da je od visine izmjerene na vrhu tumula oduzeta aritmetička sredina svih visina izmjerenih u podnožju tumula (*Slika 6*).

$$v = v_1 - (v_2 + v_3 + v_4 + v_5 + v_6) / 5$$

Slika 6. Računanje visina tumula

Polumjer tumula računat je tako da je uzeta aritmetička sredina svih mjerenih udaljenosti od vrha tumula do podnožja tumula. Kada se dobiveni polumjer pomnoži s 2, dobije se promjer (Slika 7).

$$r = (r_1 + r_2 + r_3 + r_4 + r_5) / 5$$

$$2r = 2 (r_1 + r_2 + r_3 + r_4 + r_5) / 5$$

Slika 7. Računanje promjera tumula

Također su snimljeni stećci navedeni pod brojem 53 (*Raspored tumula iz godišnjaka Jahrbuch*) te gradine *Vrila* i *Pogana glavica*. U Prilogu na posljednjoj stranici nalazi se topografska skica Općine Kupres s prikazom snimljenih tumula, stećaka i gradina.

2.2.1 Tumul br. 1

Slika 8. Tumul br. 1

Naziv tumula	Tumul br. 1
Visina	približno 2.4m
Promjer	približno 29m
Koordinate	6 439 356.75, 4 869 444.17
Opis	tumul se nalazi na lokaciji Crni lug, s desne strane ceste Kupres – Šujica, 1500m nakon što se prođe Poganac, na udaljenosti od oko 450m desno, vidi se uzvišenje koje predstavlja Tumul br. 1; na tumulu se trebao nalaziti trigonometar br. 248, ali je oštećen

Tablica 1. Tumul br. 1 – opisna tablica

2.2.2 Tumul br. 2

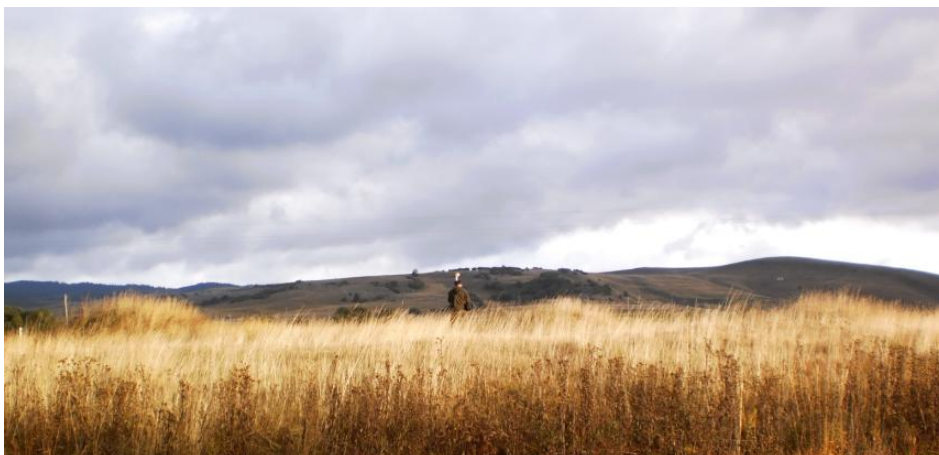

Slika 9. Tumul br. 2

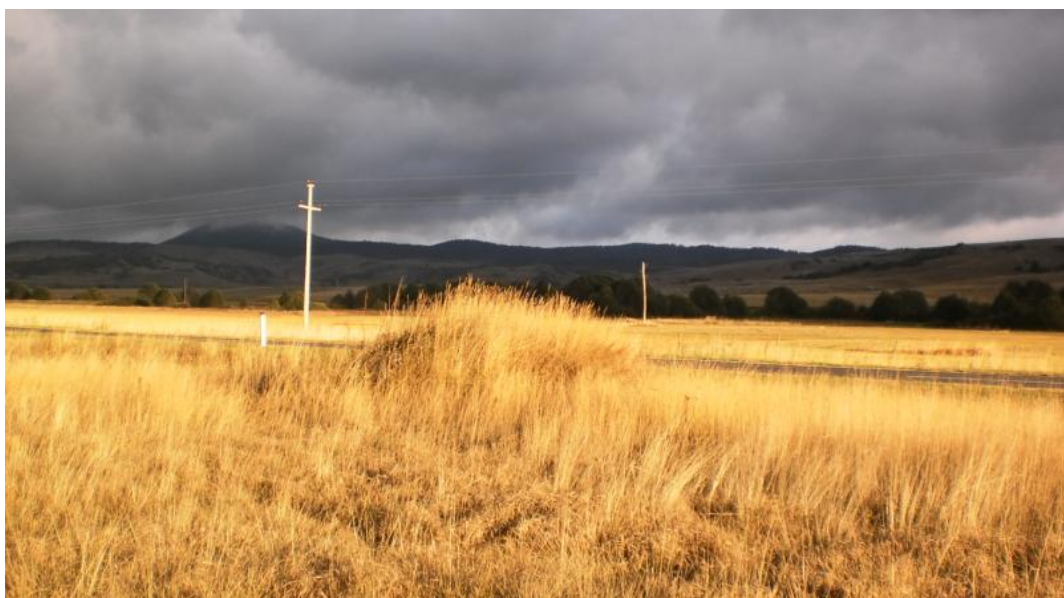
Naziv tumula	Tumul br. 2
Visina	približno 1.5m
Promjer	približno 24m
Koordinate	6 437 785.80, 4 868 025.39
Opis	nalazi se s desne strane magistralne ceste Kupres – Šujica; lokacija Občevine; pored odlagališta otpada, na tumulu se nalazi trigonometar br. 258

Tablica 2. Tumul br. 2 – opisna tablica

2.2.3 Tumul br. 3

Slika 10. Tumuli s lijeva na desno: Tumul br. 3, 4, 5

Slika 11. Tumul br. 3

Naziv tumula	Tumul br. 3
Visina	približno 1.2m
Promjer	približno 7.5m
Koordinate	6 438 843.49, 4 868 306.66
Opis	tumul se nalazi s desne strane ceste Kupres – Šujica; oko 350m nakon što se prođe skretanje za Rilić vide se tri mala uzvišenja s desne strane ceste, neposredno uz cestu su; prvo od njih je Tumul br. 3

Tablica 3. Tumul br. 3 – opisna tablica

2.2.4 Tumul br. 4

Slika 12. Tumul br. 4

Naziv tumula	Tumul br. 4
Visina	približno 0.8m
Promjer	približno 5.2m
Koordinate	6 438 830.29, 4 868 302.13
Opis	tumul se nalazi s desne strane ceste Kupres – Šujica; oko 350m nakon što se prođe skretanje za Rilić vide se tri mala uzvišenja s desne strane ceste, neposredno uz cestu su; drugo od njih je Tumul br. 4

Tablica 4. Tumul br. 4 – opisna tablica

2.2.5 Tumul br. 5

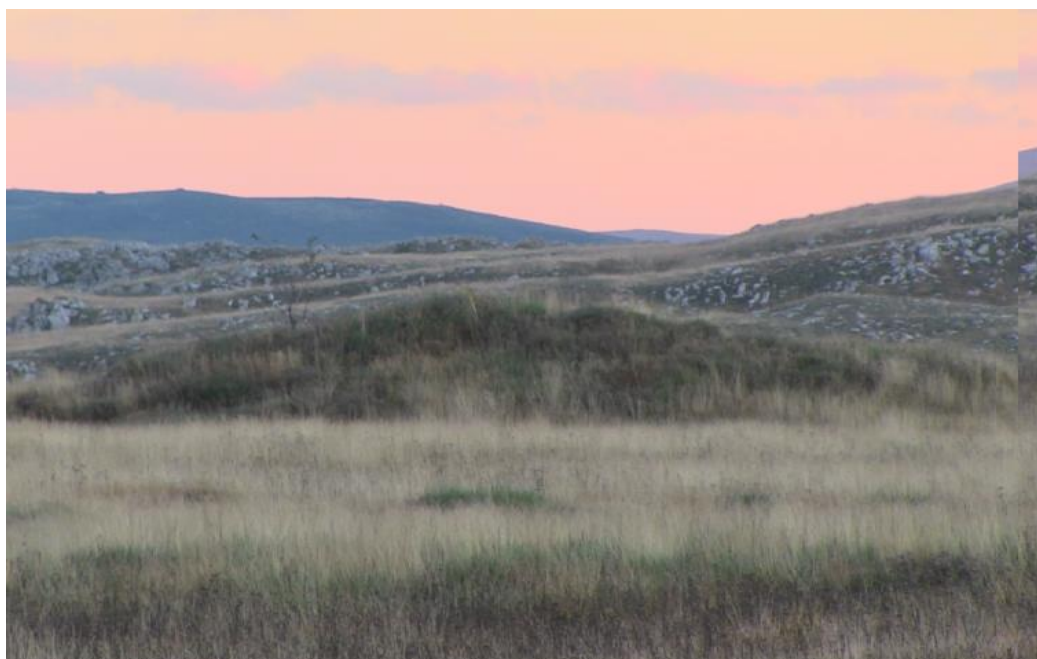

Slika 13. Tumul br. 5

Naziv tumula	Tumul br. 5
Visina	približno 0.5m
Promjer	približno 5.5 m
Koordinate	6 438 823.81, 4 868 299.26
Opis	tumul se nalazi s desne strane ceste Kupres – Šujica; oko 350m nakon što se prođe skretanje za Rilić vide se tri mala uzvišenja s desne strane ceste, neposredno uz cestu su; treće od njih je Tumul br. 5

Tablica 5. Tumul br. 5 – opisna tablica

2.2.6 Tumul br. 8

Slika 14. Tumul br. 8

Naziv tumula	Tumul br. 8
Visina	približno 2.5m
Promjer	približno 30m
Koordinate	6 437 061.34, 4 866 960.23
Opis	tumul je na lokaciji Plandišta; kada se pored benzinske crpke skrene za hotel Adria ski, nakon otprilike 400m, s lijeve strane se vidi uzvišenje udaljeno od ceste oko 200m; tumul je vrlo oštećen iskopnim rovovima; tumul je iskopao C. Marchesetti te je nađen kremenim nožić;

Tablica 6. Tumul br. 8 – opisna tablica

2.2.7 Tumul br. 9

Slika 15. Tumul br. 9

Naziv tumula	Tumul br. 9
Visina	približno 3.3m
Promjer	približno 58m
Koordinate	6 437 317.14, 4 866 903.57
Opis	tumul je na lokaciji Plandišta; s desne strane magistralne ceste Kupres-Šujica, blizu benzinske pumpe, na skretanju za hotel Adria ski; tumul je oštećen električnim stupom koji se na njemu nalazi, što je vidljivo i na fotografiji poviše;

Tablica 7. Tumul br. 9 – opisna tablica

2.2.8 Tumul br. 10

Slika 16. Tumul br. 10

Naziv tumula	Tumul br. 10
Visina	približno 1.3m
Promjer	približno 30m
Koordinate	6 437 246.81, 4 866 831.11
Opis	nalazi se na lokaciji Plandišta, s desne strane magistralne ceste Kupres-Šujica; u blizini je skretanje za hotel Adria-ski; tumul je iskopavao C. Marchesetti te se jasno vidi iskopni rov, što je vidljivo i na fotografiji poviše; visina je mjerena na mjestu gdje nije iskopni rov; Benac je na svojoj mapi naznačio da je Tumul br. 11 iskapan, a iskapan je Tumul br. 10

Tablica 8. Tumul br. 10 – opisna tablica

Tumul je iskopavao C. Marchesetti. Otvorio je sondu 6m x 12,5m te je našao više fragmenata grube keramičke robe, komadić kremenca, dosta pepela i ugljena i u sredini veću količinu limonita.

2.2.9 Tumul br. 11

Slika 17. Tumul br. 11

Naziv tumula	Tumul br. 11
Visina	približno 1.4m
Promjer	približno 26m
Koordinate	6 437 236.59, 4 866 749.31
Opis	nalazi se na lokaciji Plandišta, uz magistralnu cestu Kupres-Šujica, s desne strane; u blizini je skretanje za hotel Adria-ski;

Tablica 9. Tumul br. 11 – opisna tablica

2.2.10 Tumul br. 12

Slika 18. Tumul br. 12

Naziv tumula	Tumul br. 12
Visina	približno 1.1m
Promjer	približno 25m
Koordinate	6 437 381.63, 4 866 710.07
Opis	tumul se nalazi s desne strane ceste Kupres – Šujica; 200m nakon što se prođe skretanje za hotel Adria-ski, neposredno uz cestu

Tablica 10. Tumul br. 12 – opisna tablica

2.2.11 Tumul br. 13

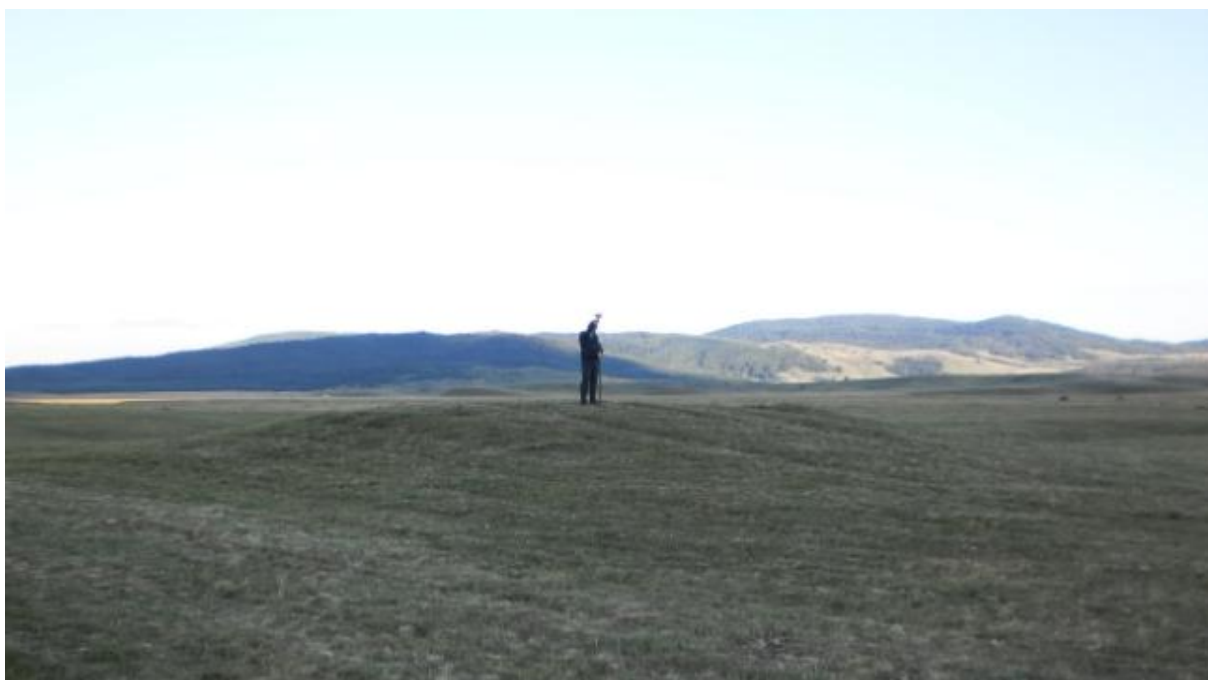

Slika 19. Tumul br. 13

Naziv tumula	Tumul br. 13
Visina	približno 0.6m
Promjer	približno 18.9m
Koordinate	6 437 373.83, 4 866 677.19
Opis	tumul se nalazi s desne strane ceste Kupres – Šujica; 200m nakon što se prođe skretanje za hotel Adria-ski, neposredno uz cestu, oštećen je pri gradnji ceste; preko dijela tumula prolazi odvodni jarak

Tablica 11. Tumul br. 13 – opisna tablica

2.2.12 Tumul br. 14

Slika 20. Tumul br. 14

Naziv tumula	Tumul br. 14
Visina	približno 1.2m
Promjer	približno 13m
Koordinate	6 436 577.29, 4 863 009.33
Opis	nalazi se s lijeve strane magistralne ceste Kupres – Šujica, jugoistočno 100tinjak metara od tumula br. 16;

Tablica 12. Tumul br. 14 – opisna tablica

2.2.13 Tumul br. 15

Slika 21. Tumul br. 15

<i>Naziv tumula</i>	Tumul br. 15
<i>Visina</i>	približno 0,6m
<i>Promjer</i>	približno 18m
<i>Koordinate</i>	6 436 414.04, 4 863 094.80
<i>Opis</i>	nalazi se s lijeve strane magistralne ceste Kupres – Šujica, zapadno od Tumula br. 16, uz cestu; ima stećaka na tumulu, oštećen

Tablica 13. Tumul br. 15 – opisna tablica

2.2.14 Tumul br. 16

Tumul *br. 16* je najznačajniji i najpoznatiji tumul na Kupresu (*Slika 22*). Nalazi iz tog prapovijesnog groba predstavljaju posebnu izložbenu cjelinu u Franjevačkom muzeju Gorica u Livnu. Na tumulu se vide i stećci (*Slika 23*).

Slika 22. Tumul br. 16

Slika 23. Stećci na tumulu br. 16

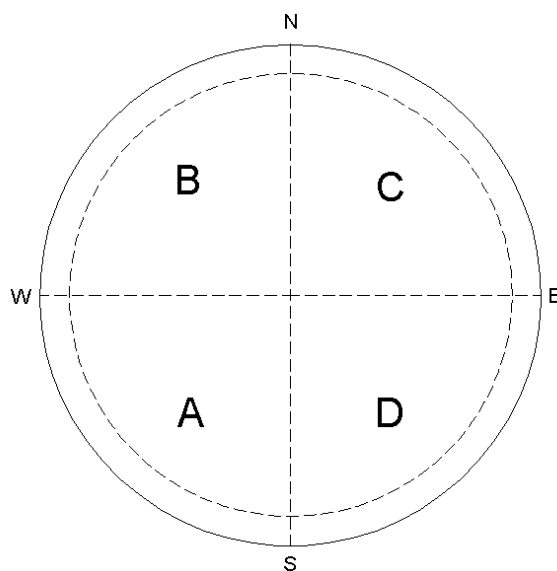
Naziv tumula	Tumul br. 16
Visina	prije iskapanja 3.6m
Promjer	prije iskapanja promjer je bio 29.25m
Koordinate	6 436 518.03, 4 863 088.45
Opis	nalazi se na Pustopolju, s lijeve strane magistralne ceste Kupres-Šujica, nakon skretanja za Žderin pod, između rijeke Milač i ceste Kupres – Šujica; iskopavao ga A. Benac, pronađen drveni sanduk s posmrtnim ostacima iz ranog brončanog doba te cijeli kompleks srednjovjekovnih grobnica

Tablica 14. Tumul br. 16 – opisna tablica

Alojz Benac je istraživao taj tumul u ljeto 1983. godine, što je detaljno opisano u autorskoj knjizi *Praistorijski tumuli na Kupreškom polju*. Prije samog iskopavanja je utvrđeno da je promjer tumula od istoka prema zapadu 31m, a od sjevera prema jugu 27,5m. Visina mu je bila oko 3,6m.

Iskopavanje je vršeno tako da je tumul podijeljen u 4 segmenta, od A do D (*Slika 24*).

Izvor: Praistorijski tumuli na Kupreškom polju, A. Benac

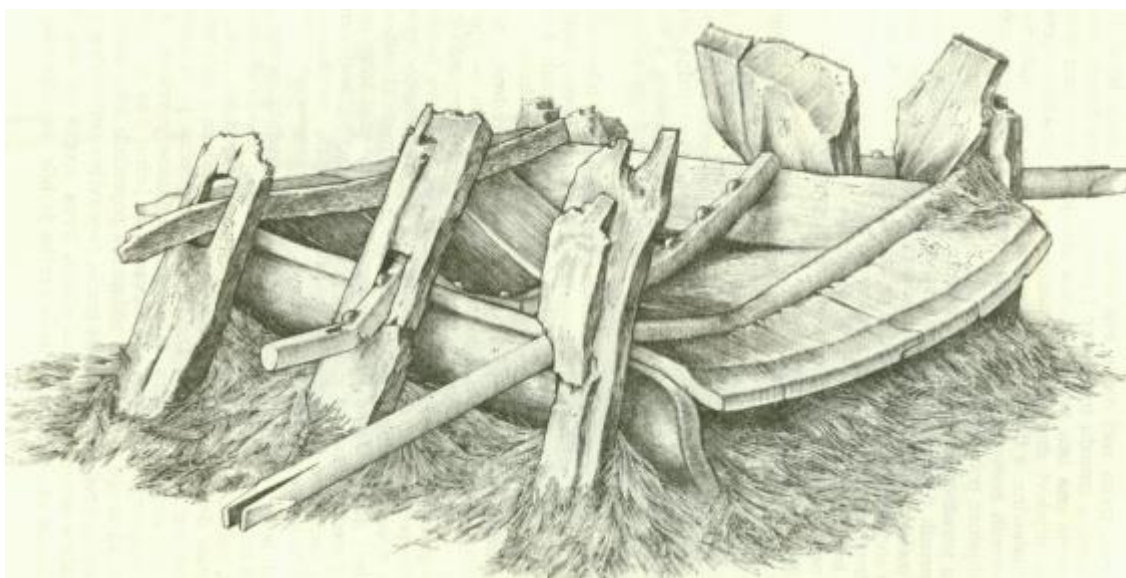

Slika 24. Raspored segmenata pri iskapanju Tumula br. 16

Iskopavajući segmente A i C, u gornjem nivou je otkriveno 7 srednjovjekovnih grobova.

Unutrašnjost tumula sadržavala je 3 crvenkaste kore koje su, kasnije se uspostavilo, nastale prirodnim putem. Na dubini od 2.15 – 2.45m, blizu centra tumula, otkriveni su vrhovi okomito postavljenih dasaka te slama i trava oko njih. Neposredno uz daske, na dubini od 2.45m, izvirivao je vrh plaznika od saonica. Otkopavanju B i D segmenata se pristupilo tek iduće godine, da bi se osigurala potrebna sredstva za konzervaciju drveta. Zatim su slijedeće godine otvoreni segmenti B i D te je pronađeno još 9 srednjovjekovnih grobova. Nadalje, pristupilo se iskapanju drvene grobne konstrukcije u centru tumula na koju se naišlo prethodne godine pri iskapanju segmenata A i C (*Slika 25*).

Izvor: Praistorijski tumuli na Kupreškom polju, A. Benac

Slika 25. Drvena konstrukcija u koju je položen pokojnik

Drvo od koje je načinjena je najvjerojatnije brijest (analiza prof. Stake Erak). Iznad pokrovnih dasaka uočene su crvenkaste naslage ,što je podsjećalo na zasipanje crvenom bojom grobova stepskih nomada, ali ustanovljeno je da se radi o prirodnom procesu. Grobna konstrukcija, unutarnjih dimenzija 1.30mx1mx0.45m, predstavlja drveni sanduk u kojem je bio sahranjen mrtvac. Orijentacija sanduka je u pravcu SZ – JI. Daske drvenog sanduka su vrlo vješto obrađene, najvjerojatnije nekim brončanim oruđem. Daske su toliko dobro „sjedale“ jedna na drugu da je sanduk bio gotovo hermetički zatvoren, a uz to su i najmanje rupice bile popunjene vlatima trave. Preko pokrovnih dasaka su bile 3 prečke: vješto uglučana oblica (duga 2.7m), plaznik drvenih saonica (dug 2.1m), tanja greda nepravilnog četvrtastog oblika (duga 1,75m).

Iz sanduka je, prilikom otvaranja, potekao mlaz vode koja je „konzervirala“ unutrašnjost sanduka. Nakon otvaranja sanduka, vidljiv je bio tekstilni plašt dimenzija 2mx1.7m, načinjen od vunениh vlakana, u koji je mrtvac bio umotan. Plašt je u većoj mjeri sačuvan te predstavlja najveći komad platna u Europi iz tog razdoblja. Mrtvac je bio pokopan u zgrčenom položaju, ležeći na desnom boku, desne ruke položene ispod glave, dok je lijeva bila savijena u istom pravcu, sa šakom iznad lubanje. Glava mrtvaca je bila usmjerena prema JI, stopala prema SZ. Kostur mrtvaca je relativno dobro očuvan, očuvala se i forma jednog mišića u donjem dijelu noge, obrisi plućne maramice te pretpostavlja se, bubrega, sve zahvaljujući dobroj konzervaciji (sanduk bio pun vode, kore formirale vrlo dobro zatvoren prostor, trava i mahovina pridonijele konzervaciji). Mrtvac je sahranjen bez odjeće i nakita. Sudeći po veličini tumula, jedan od plemenskih ili rodovskih prvaka je u njemu pokopan. Pretpostavlja se da je pripadao većoj zajednici stočara koji su na Kupreškom polju napasali svoja stada. Antropološkom analizom utvrđeno je da je pokojnik muškog spola, visine 170cm, star oko 60 godina (analiza prof. Ž. Mikić).

Ukopni ritual je rekonstruiran na slijedeći način u knjizi *Praistorijski tumuli na Kupreškom polju*:

- grobni sanduk s pokojnikom je podignut na poravnatu zemlju;
- sanduk je na licu mjesta učvršćen prečkama i klinovima te posut travom;
- na sanduk i travu je slagano busenje mahovine okrenuto naopako, sve je zasipano zemljom s interpoliranim busenjem;
- tijekom nasipanja tumula, paljena je vatra;

Ritual ukapanja sličan je bio i kod nomadskih naroda (jedino što u ovom slučaju nije bilo ukopne jame nego je mrtvac položen na površinu zemlje), pri čemu se također koristila životinjska koža i tkanine.

Analizom je utvrđeno da drvo od kojeg je načinjen sanduk potječe iz približno 1670.god.pr.Krista. Keramika iskopana iz Dokanove glavice odgovara starosti drveta te se dolazi do zaključka da zemljani tumuli na Kupreškom polju pripadaju ranom brončanom dobu.

Drveni sanduk te posmrtni ostaci pokojnika su izloženi u muzeju Gorica u Livnu (*Slika 26 i Slika 27*).

Izvor: <http://fmgg-livno.com/index.php/stalni-postavi/arheologija>

Slika 26. Izloženi drveni sanduk u muzeju Gorica u Livnu

Izvor: <http://fmgg-livno.com/index.php/stalni-postavi/arheologija>

Slika 27. Posmrtni ostaci pokojnika gdje je vidljiv i pronađeni plaznik saonica, izloženo u muzeju Gorica u Livnu

U tumulu Kuprešak pronađeno je ukupno 16 srednjovjekovnih grobnica. Mrtvaci su uglavnom polagani na leđa, u pravcu istok-zapad, s glavom u pravcu zapada (s iznimkom kod 2 groba). Nijedan pokojnik nije sahranjen u sanduku od kamenih ploča,

kao što je to bio slučaj kod Dokanove glavice. Najvjerojatnije su sahranjivani u drvenim sanducima, iako se to sa sigurnošću ne može ustanoviti jer su ostaci drvenih dasaka pronađeni samo kod jednog groba. Grobovi su bili dosta plitki tako da se drvo u potpunosti raspalo, kao i veliki dio osteoloških ostataka. Grobnice su uglavnom bile obilježene kamenim pločama, a samo jedna kamenom u obliku stećka. Zanimljivo je da je pronađen i veći stećak ispod kojeg se nije nalazila grobnica. Vjerojatno je taj stećak pomaknut jer jedan od grobova nije bio obilježen ničim pa se može pretpostaviti da je bio obilježen upravo tim stećkom. U jednom od grobova pronađen je novčić iz druge polovice XIV. stoljeća te se može zaključiti da grobovi kronološki odgovaraju dvama grobovima iz Dokanove glavice, a stariji su od trećeg groba u Dokanovoj glavici, koji je obilježen stećkom. U jednom od grobova pronađena je smeđa dijadema isprepletana zlatnim nitima, vrlo vješto izrađena (*Slika 28*).

Izvor: Praistorijski tumuli na Kupreškom polju, A. Benac

Slika 28. Dijadema pronađena u jednom od srednjovjekovnih grobova

Na temelju pronalaska srednjovjekovnih grobnica, uočava se da su zemljani tumuli na Kupresu bili objekti od posebnog značaja za srednjovjekovne ljude koji su na njima podizali posljednja počivališta svojim pokojnicima.

2.2.15 Tumul br. 19

Slika 29. Tumul br. 19

Naziv tumula	Tumul br. 19; Donja glavica
Visina	približno 3.4m
Promjer	približno 38m
Koordinate	6 437 632.92, 4 862 931.96
Opis	nalazi se na Strljanici, jugoistočno od Tumula br. 16 , vrlo dobro očuvan, geomagnetski premjeren, s mnogo stećaka utonulih u zemlju

Tablica 15. Tumul br. 19 – opisna tablica

2.2.16 Tumul br. 22

Slika 30. Tumul br. 22

Naziv tumula	Tumul br. 22; Uzur glavica
Visina	približno 2.5m
Promjer	približno 30.2m
Koordinate	6 439 341.76, 4 863 667.02
Opis	tumul se nalazi južno od brda Debeljača; oko 500m nakon što se prođe Debeljača, kada se ide cestom iz Kupresa za Rilić, s desne strane; tumul je udaljen od ceste oko 400m; u narodu je poznat kao Uzur glavica i ima mnogo stećaka (oko 18) djelomično utonulih u zemlju; Bešlagić je istraživao srednjovjekovni grob ispod jednog od stećaka na Uzur glavici, pored kostura su nađeni fragmenti prapovijesne keramike i komadi pečene zemlje;

Tablica 16. Tumul br. 22 – opisna tablica

2.2.17 Tumul br. 23

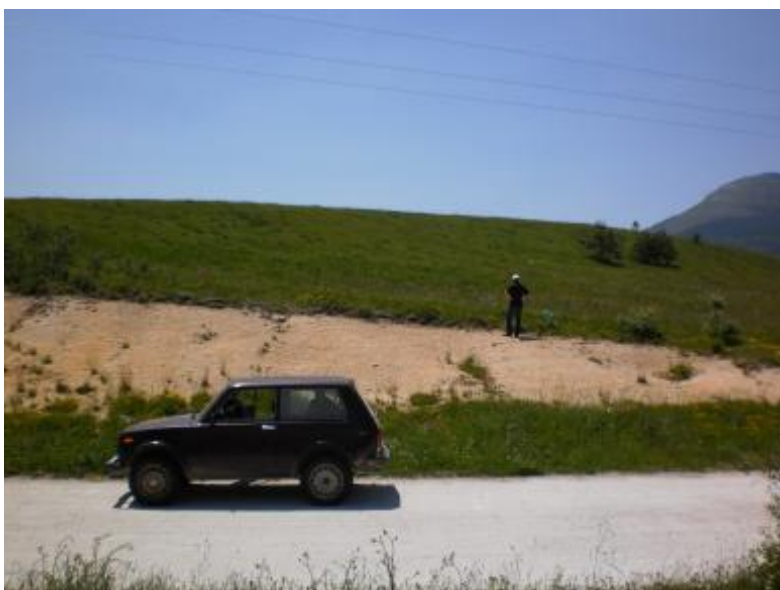

Slika 31. Tumul br 23.

Naziv tumula	Tumul br. 23
Visina	približno 1.4m
Promjer	približno 26m
Koordinate	6 439 220.12, 4 863 878.54
Opis	nalazi se s desne strane puta Kupres – Rilić, oko 300m se ide cestom južno od Debeljače, od ceste je udaljen oko 350m; dobro očuvan, geomagnetski premjeren; u blizini njega je i Uzur glavica

Tablica 17. Tumul br. 23 – opisna tablica

2.2.18 Tumul br. 24 - 35

Slika 32. Tumul br. 24 – 35

Naziv tumula	Kompleks tumula br. 24 - 35
Visina	Visina nije mjerena
Promjer	Debeljača je elipsastog oblika, velika os je duga približno 434m, mala os je duga približno 276m
Koordinate	6 439 146.40, 4 864 319.38
Opis	nalazi se s desne strane puta Kupres – Rilić, prema Bencu se 12 tumula nalazi na brdu Debeljača; Š. Bešlagić je na manjem tumulu na Debeljači vršio probna iskapanja; iskopana su 2 kanala širine 2m i zaključio je da, prema slojevima zemlje, tumul nije nastao prirodnim putem

Tablica 18. Tumul 24 – 35 – opisna tablica

2.2.19 Tumul br. 36

Slika 33. Tumul br. 36

Naziv tumula	Tumul br. 36; Perina glavica
Visina	približno 3.4m
Promjer	približno 34m
Koordinate	6 438 629.09, 4 865 231.52
Opis	nalazi se s desne strane ceste Kupres – Rilić, oko kilometar prije Debeljače, od ceste udaljen oko 150m; na tumulu se nalazi nekropola s ukupno 20 stećaka smještenih u 2 skupine: 15 stećaka je na samom tumulu, 5 ispod tumula

Tablica 19. Tumul br. 36 – opisna tablica

2.2.20 Tumul br. 37

Tumul (*Slika 34*) je prije iskapanja imao oblik gotovo pravilnog kruga promjera 35m. Visina tumula je bila oko 3,5m.

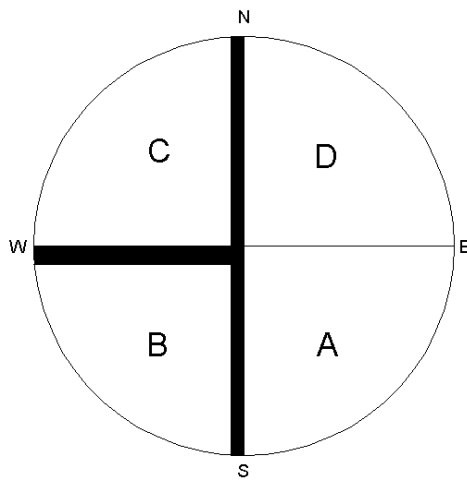
Slika 34. Tumul br. 37

Naziv tumula	Tumul br. 37, Dokanova glavica
Visina	prije iskapanja 3.5m
Promjer	približno 35m
Koordinate	6 438 058.33, 4 865 371.93
Opis	nalazi se na putu iz Kupresa za Rilić, s desne strane, oko 500m sjeverozapadno od Perine glavice; tumul je iskopavao A. Benac; pronađene srednjovjekovne grobnice te fragmenti keramike iz ranog brončanog doba (2200.god.pr. Kr. – 1600.god.pr.Kr.)

Tablica 20. Tumul br. 37 – opisna tablica

Cijela površina tumula podijeljena je na 4 segmenta (A – D) (*Slika 35*) te se 1980. god. pristupilo iskapanju po segmentima, najprije segmenta A.

Izvor: Praistorijski tumuli na Kupreškom polju, A. Benac

Slika 35. Raspored segmenata pri iskapanju Dokanove glavice

Skidanjem prvog sloja humusa s travom, pronađene su 3 srednjovjekovne grobnice (već je ranije spomenuto da su tumuli imali posebno značenje za srednjovjekovne ljude; formirale su se nekropole – groblja tadašnjih manjih društvenih zajednica) (Slika 36).

Izvor: Praistorijski tumuli na Kupreškom polju, A. Benac

Slika 36. Srednjovjekovne grobnice u Dokanovoj glavici

Prvu grobnicu su označavale kamene ploče koje je s vremenom prekrilo humus s travom. U sanduku od kamenih ploča pronađena su 2 kostura. Pretpostavlja se da je ista grobnica bila 2 puta iskorištena jer su kosti prethodnika pomaknute u stranu da bi se ukopao drugi pokojnik. Druga grobnica nije imala nikakvih obilježja. Pokojnik je također sahranjen u sanduku od kamenih ploča. U centru tumula, ispod stećka, je

ležala treća grobnica. Pokojnik je bio položen u drveni sanduk, što se vidi iz trulih ostataka dasaka. U grobnici je pronađen srebrni novčić koji predstavlja dubrovački dinar s kraja 14.st., odnosno početka 15.st. Pretpostavlja se da je treća grobnica mlađa od prethodne dvije upravo jer je obilježena stećkom.

Na dubini od 1,4m do 1,6m je pronađeno nekoliko fragmenata prapovijesne keramike te kremeniti nožić. Dubljim iskopavanjem naišlo se i na tragove gorenja što dokazuje da su graditelji tumula palili vatru. Na dubini od oko 2m pronađena je drška keramičke posude, tipična za rano brončano doba u jugozapadnoj Bosni i dijelu Dalmacije. Daljnjim iskopavanjem segmenta A, pronađeno je još fragmenata keramike te se dobio dojam da je keramika sasvim slučajno dospjela u tumul, prilikom nabacivanja zemlje i busenja. Kada je segment A bio iskopan, pristupilo se 1981. god. iskapanju segmenta C. Također je pronađeno više raznih fragmenata keramike, pa se dobiva dojam da je u ovom slučaju bila namjerno nabacana. Iskapanjem segmenata B i D dobili su se slični rezultati kao u segmentu C. U segmentu B su, osim keramičkih fragmenata) pronađena 2 drvena bodeža (*Slika 37*).

Izvor: Praistorijski tumuli na Kupreškom polju, A. Benac

Slika 37. Drveni bodeži pronađeni u Dokanovoj glavici

U segmentu D je, osim keramike, pronađena obrađena, na dnu zašiljena motka dužine 0,7m. Centralni objekt Dokanove glavice je uzdignuti zemljani obrub koji ide okolo ovalnog prostora. Dimenzije prstenastog objekta su bile 1,85m x 1,60m. Najveći dio konstrukcije je bio u segmentu B. Prsten je bio na jednoj strani prekinut na dužini od 0,8m, kao da se radi o nekom ulaznom dijelu u konstrukciju. U segmentu B i djelomično u segmentu A nalazio se dodatak iz 2 dijela, kao spojeni

ovali, u koje su, na kraju se ispostavilo, bili zabijeni spomenuti bodeži. U unutrašnjosti prstena se očekivalo da će se pronaći antropološki nalazi, ali to se nije dogodilo. Pojavile su se fleke crne mase, poput izgorene vune, još poneki fragment keramike te ostaci izgorene drvene daske.

Na kraju iskopavanja je zaključeno slijedeće:

- Dokanova glavica je ljudskom rukom načinjeni tumul (busenja mahovine pri izgradnji okretano prema dolje), pronađena prapovijesna keramika, drveni bodeži, životinjske kosti, ostaci pepela i gara;
- u unutrašnjosti Dokanove glavice je formiran „mali tumul“ prekriven s 3 tvrde kore koje su nastale prirodnim procesom (detaljnije u pedološkoj analizi Milivoja Ćirića u knjizi *Praistorijski tumuli na Kupreškom polju*), njihov nastanak su omogućila busenja mahovine; nad gornjom korom je najviše garotine pronađeno te je tu skupljeno najviše keramičkih fragmenata; kore su s donje strane bile poprilično tvrde, a na sredini tumula su tvorile ulegnuće koje je ležalo nad centralnom konstrukcijom; centralna konstrukcija je vjerojatno imala ulogu pri podizanju tumula;

Na osnovu nalaza keramičkih fragmenata, utvrđeno je da Dokanova glavica pripada ranom brončanom dobu (2200. god.pr. Krista – 1600. god. pr. Krista). U tumulu nije nađen grob, nego prstenasta konstrukcija koja je najvjerojatnije imala ulogu kulturnog objekta.

Zanimljivo je da je pronađena keramika karakteristična za područje brončanog doba na zapadnom Balkanu te da nisu primijećeni elementi stepskih kultura s istoka. Budući da su mrtvaci sahranjivani uz rituale stepskih naroda (*Tumul br. 16*), donosi se zaključak da su nomadi prihvatili neke kulturne elemente autohtonog stanovništva.

2.2.21 Tumul br. 38

Moguće je da visine i promjeri tumula nisu dobro određene jer su tumuli loše vidljivi i obrasli travom pa ih je bilo teško identificirati, što se vidi i na slici (Slika 38).

Slika 38. Tumul br. 38, 39, 40, 41

Jedan od ta 4 tumula su iskapani od strane A. Benca. Benac navodi da je iskapan Tumul br. 38. Pronađeni su fragmenti keramike i tragovi gorenja te je utvrđeno da tumul datira iz vremena Dokanove glavice.

Naziv tumula	Tumul br. 38
Visina	tumul je prilično poravnat pa je visina zanemariva
Promjer	približno 10.8m
Koordinate	6 438 551.36, 4 866 245.06
Opis	tumul se nalazi na Gajevinama, s lijeve strane puta Kupres – Rilić, oko 1km nakon što se prođe farma; slabo je uočljiv

Tablica 21. Tumul br. 38 – opisna tablica

2.2.22 Tumul br. 39

Naziv tumula	Tumul br. 39
Visina	tumul je prilično poravnat pa je visina zanemariva
Promjer	približno 12.2m
Koordinate	6 438 563.09, 4 866 267.34
Opis	tumul se nalazi na Gajevinama, s lijeve strane puta Kupres – Rilić, oko 1km nakon što se prođe farma; slabo je uočljiv

Tablica 22. Tumul br. 39 – opisna tablica

2.2.23 Tumul br. 40

Naziv tumula	Tumul br. 40
Visina	približno 0.9m
Promjer	približno 15.7m
Koordinate	6 438 561.60, 4 866 287.46
Opis	tumul se nalazi na Gajevinama, s lijeve strane puta Kupres – Rilić, oko 1km nakon što se prođe farma; slabo je uočljiv

Tablica 23. Tumul br. 40 – opisna tablica

2.2.24 Tumul br. 41

Naziv tumula	Tumul br. 41
Visina	približno 1m
Promjer	približno 18.4m
Koordinate	6 438 535.82, 4 866 292.47
Opis	tumul se nalazi na Gajevinama, s lijeve strane puta Kupres – Rilić, oko 1km nakon što se prođe farma; slabo je uočljiv

Tablica 24. Tumul br. 41 – opisna tablica

2.2.25 Tumul br. 44

Slika 39. Tumul br. 44

Naziv tumula	Tumul br. 44
Visina	približno 1.2m
Promjer	približno 24m
Koordinate	6 438 629.28, 4 867 621.27
Opis	nalazi se na putu iz Kupresa za Rilić, pored riličkog mosta; s desne strane su 3 tumula, ovaj tumul je treći od ta tri tumula; preko tumula prelazi žičana ograda

Tablica 25. Tumul br. 44 – opisna tablica

2.2.26 Tumul br. 45

Slika 40. Tumul br. 45

Naziv tumula	Tumul br. 45
Visina	približno 1.5m
Promjer	približno 24m
Koordinate	6 438 672.17, 4 867 629.37
Opis	nalazi se na putu iz Kupresa za Rilić, pored riličkog mosta; s desne strane su 3 tumula, ovaj tumul je srednji od ta tri tumula;

Tablica 26. Tumul br. 45 – opisna tablica

2.2.27 Tumul br. 46

Slika 41. Tumul br. 46

Naziv tumula	Tumul br. 46; Muhačeva glavica
Visina	približno 3.2m
Promjer	približno 30m
Koordinate	6 438 718.60, 4 867 628.89
Opis	nalazi se na putu iz Kupresa za Rilić, pored riličkog mosta; s desne strane su 3 tumula, Muhačeva glavica je prvi od ta tri tumula, na tumulu su započete poljoprivredne aktivnosti koje su zaustavljene te je uokolo tumula nabačena stara žičana ograda;

Tablica 27. Tumul br. 46 – opisna tablica

2.2.28 Tumul br. 49

Slika 42. Tumul br. 49

Naziv tumula	Tumul br. 49; Crveno groblje
Visina	približno 3m
Promjer	približno 48m
Koordinate	6 444 883.48, 4 869 360.37
Opis	nalazi se s lijeve strane puta Kupres-Kukavice, neposredno nakon skretanja za selo Mlakva; na tumulu ima nekoliko stećaka, u narodu mu se pridaju određene moći ozdravljenja, potrebno je sanirati divlje deponije smeća koje se nalaze u blizini tumula

Tablica 28. Tumul br. 49 – opisna tablica

2.2.29 Tumul br. 50

Slika 43. Tumul. br 50

Naziv tumula	Tumul br. 50; Gornji mašeti
Visina	približno 1,4m
Promjer	približno 24m
Koordinate	6 443 857.74, 4 870 495.20
Opis	nalazi se 300m nasuprot skretanja za selo Otinovci, odnosno skretanja za svetište Sv. Ivana Krstitelja; tumul je oštećen električnim stupom i poljoprivrednim aktivnostima

Tablica 29. Tumul br. 50 – opisna tablica

2.2.30 Tumul br. 51

Slika 44. Tumul br. 51

Naziv tumula	Tumul br. 51; Tursko groblje
Visina	približno 4m
Promjer	približno 40m
Koordinate	6 444 114.37, 4 870 939.69
Opis	nalazi se u selu Goravci, pored groblja

Tablica 30. Tumul br. 51 – opisna tablica

2.2.31 Tumul br. 52

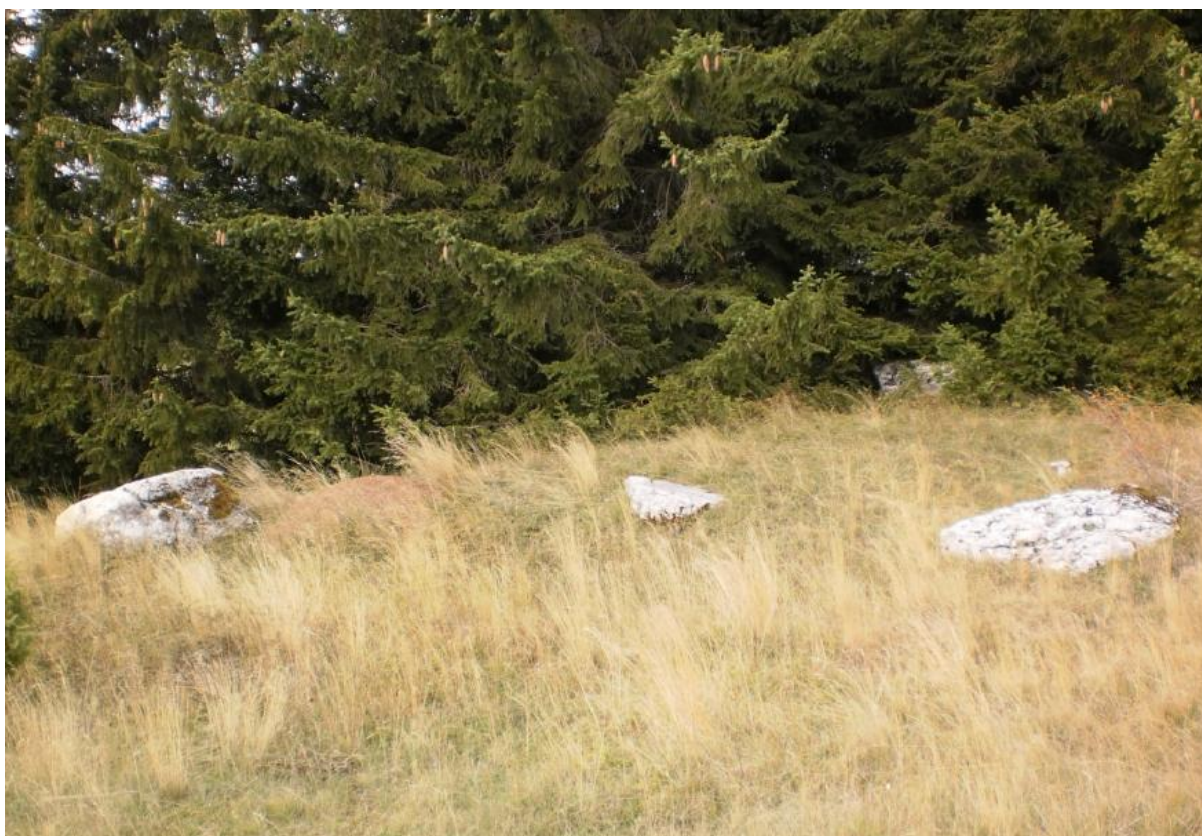

Slika 45. Tumul br. 52

Naziv tumula	Tumul br. 52; Smajlovača
Visina	približno 4.4m
Promjer	približno 42m
Koordinate	6 440 947.82, 4 868 216.75
Opis	nalazi se s desne strane puta Kupres-Brda, u selu Brda, blizu toka rijeke Milač; tumul je oštećen poljoprivrednim aktivnostima

Tablica 31. Tumul br. 52 – opisna tablica

2.2.32 Stećci br. 53

Slika 46. Stećci br. 53

Naziv	Stećci br. 53;
Koordinate	6 441 833.32, 4 869 085.76
Opis	4 stećka se nalaze uz rub jugoistočne strane Rasadnika do kojeg se dođe skretanjem s ceste Kupres – Šujica za Poganu glavicu; prvi stećak s lijeva je snimljen s 4 točke jer jedini nije utonuo u zemlju, stećak koji se nalazi gotovo cijeli u Rasadniku je snimljen jednom točkom uz rub stećka, dok su 2 preostala stećka snimljena s jednom točkom na sredini stećka;

Tablica 32. Stećci br. 53 – opisna tablica

2.2.33 Tumul br. 54

Slika 47. Tumul br. 54

Naziv tumula	Tumul br. 54
Visina	približno 1.7m
Promjer	približno 21.2m
Koordinate	6 436 557.80, 4 863 781.67
Opis	nalazi se s lijeve strane magistralne ceste Kupres-Šujica, između rijeke Milač i ceste Kupres – Šujica, oko 700m prije Tumula br. 16; tumul je lako uočljiv jer je pored tumula iskapan pijesak te je i sam tumul oštećen iskapanjem

Tablica 33. Tumul br. 54 – opisna tablica

2.2.34 Tumul br. 97

Slika 48. Tumul br. 97

Naziv tumula	Tumul br. 97; Čobanovo groblje
Visina	približno 0.8m
Promjer	približno 11m
Koordinate	6 440 304.78, 4 872 279.30
Opis	nalazi se s lijeve strane ceste u selu Čeviči (neposredno prije jahališta); relativno dobro očuvan tumul, vide se vrhovi stećaka koji su utonuli u zemlju

Tablica 34. Tumul br. 97 – opisna tablica

2.2.35 Gradina Vrila

Slika 49. Pogled s Gradine u blizini sela Vrila

Naziv	Gradina Vrila
Dimenzije	površina gradine je oko 5 290 m ² ; okruglastog je oblika promjera oko 80ak m;
Koordinate	6 442 474.50, 4 868 603.48
Opis	gradina se nalazi iznad sela Vrila;

Tablica 35. Gradina Vrila – opisna tablica

2.2.36 Gradina Pogana glavica

Slika 50. Gradina Pogana glavica

Naziv	Gradina Pogana glavica
Koordinate	6 441 472.08, 4 870 277.17
Opis	nalazi se uz cestu Kupres – Šujica s lijeve strane, na skretanju za Rasadnik;

Tablica 36. Gradina Pogana glavica – opisna tablica

2.3 Popis snimljenih tumula s koordinatama

U slijedećoj tablici je dan popis svih snimljenih tumula s koordinatama:

<i>Tumul br. 1</i>	<i>6 439 356.75, 4 869 444.17</i>
<i>Tumul br. 2</i>	<i>6 437 785.80, 4 868 025.39</i>
<i>Tumul br. 3</i>	<i>6 438 843.49, 4 868 306.66</i>
<i>Tumul br. 4</i>	<i>6 438 830.29, 4 868 302.13</i>
<i>Tumul br. 5</i>	<i>6 438 823.81, 4 868 299.26</i>
<i>Tumul br. 8</i>	<i>6 437 061.34, 4 866 960.23</i>
<i>Tumul br. 9</i>	<i>6 437 317.14, 4 866 903.57</i>
<i>Tumul br. 10</i>	<i>6 437 246.81, 4 866 831.11</i>
<i>Tumul br. 11</i>	<i>6 437 236.59, 4 866 749.31</i>
<i>Tumul br. 12</i>	<i>6 437 381.63, 4 866 710.07</i>
<i>Tumul br. 13</i>	<i>6 437 373.83, 4 866 677.19</i>
<i>Tumul br. 14</i>	<i>6 436 577.29, 4 863 009.33</i>
<i>Tumul br. 15</i>	<i>6 436 414.04, 4 863 094.80</i>
<i>Tumul br. 16</i>	<i>6 436 518.03, 4 863 088.45</i>
<i>Tumul br. 19</i>	<i>6 437 632.92, 4 862 931.96</i>
<i>Tumul br. 22</i>	<i>6 439 341.76, 4 863 667.02</i>
<i>Tumul br. 23</i>	<i>6 439 220.12, 4 863 878.54</i>
<i>Tumul br. 24 - 35</i>	<i>6 439 146.40, 4 864 319.38</i>
<i>Tumul br. 36</i>	<i>6 438 629.09, 4 865 231.52</i>
<i>Tumul br. 37</i>	<i>6 438 058.33, 4 865 371.93</i>
<i>Tumul br. 38</i>	<i>6 438 551.36, 4 866 245.06</i>

<i>Tumul br. 39</i>	<i>6 438 563.09, 4 866 267.34</i>
<i>Tumul br. 40</i>	<i>6 438 561.60, 4 866 287.46</i>
<i>Tumul br. 41</i>	<i>6 438 535.82, 4 866 292.47</i>
<i>Tumul br. 44</i>	<i>6 438 629.28, 4 867 621.27</i>
<i>Tumul br. 45</i>	<i>6 438 672.17, 4 867 629.37</i>
<i>Tumul br. 46</i>	<i>6 438 718. 60, 4 867 628.89</i>
<i>Tumul br. 49</i>	<i>6 444 883.48, 4 869 360.37</i>
<i>Tumul br. 50</i>	<i>6 443 857.74, 4 870 495.20</i>
<i>Tumul br. 51</i>	<i>6 444 114.37, 4 870 939.69</i>
<i>Tumul br. 52</i>	<i>6 440 947.82, 4 868 216.75</i>
<i>Stećci br. 53</i>	<i>6 441 833.32, 4 869 085.76</i>
<i>Tumul br. 54</i>	<i>6 436 557.80, 4 863 781.67</i>
<i>Tumul br. 97</i>	<i>6 440 304.78, 4 872 279.30</i>
<i>Gradina Vrila</i>	<i>6 442 474.50, 4 868 603.48</i>
<i>Gradina Pogana glavica</i>	<i>6 441 472.08, 4 870 277.17</i>

Tablica 37. Popis snimljenih tumula s koordinatama

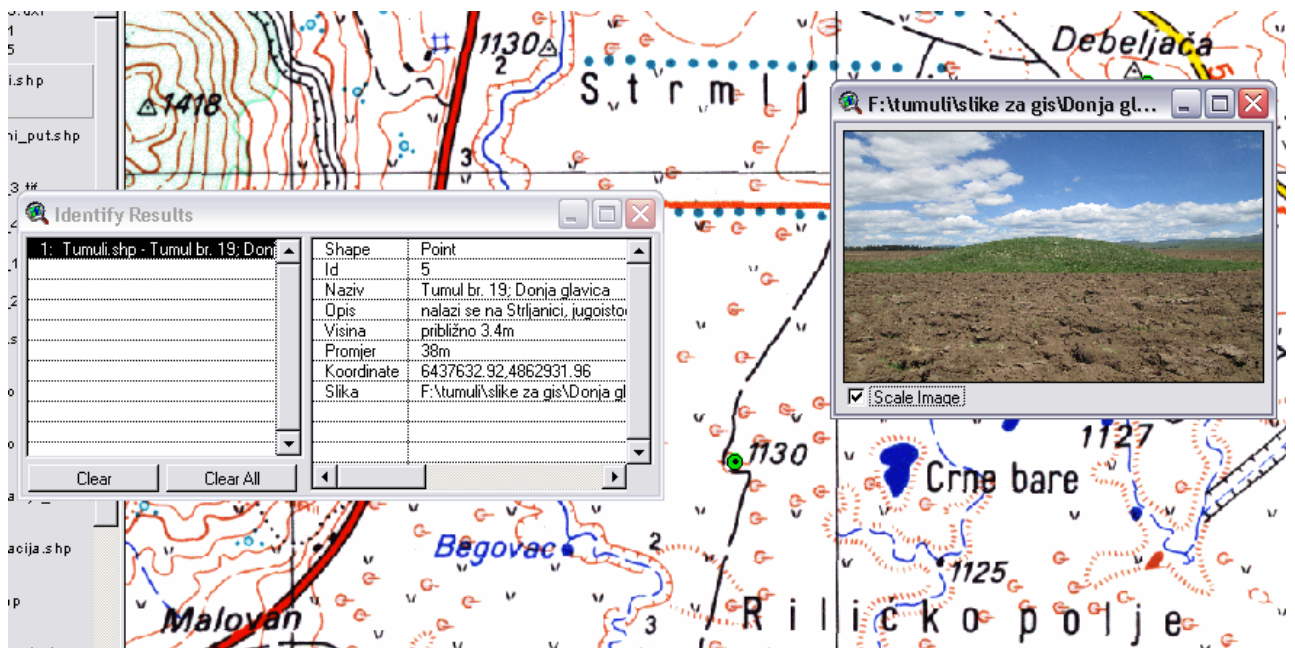
2.4 Prikaz kupreških tumula u ArcView Gis-u

Nakon što su tumuli snimljeni, točkastim simbolima su prikazani i u ArcView GIS-u

3.2. Izrađena je atributna tablica sa slijedećim atributima za tumule:

- Naziv
- Opis
- Visina
- Promjer
- Koordinate
- Slika

Klikom na tumul, ispišu se atributni podaci o tumulu te se prikaže fotografija tumula (Slika 51).

Slika 51. Prikaz Tumula Donja glavica u ArcView GIS – u

3. ZAKLJUČAK

Na Kupreškom polju je od strane djelatnika *Katastra Općine Kupres* snimljeno 33 tumula (s tim da je Debeljača snimljena kao kompleks od 12 tumula), stećci označeni pod br. 53 u *Jahrbuchu* te gradine Pogana glavica i Vrila. Navedeno je odrađeno u svibnju, lipnju i srpnju 2013. godine.

Snimani su, locirani i numerirani prema dostavljenoj *Listi tumula i Rasporedu tumula u Jahrbuchu*. Tumuli su snimani na zahtjev *Povjerenstva za očuvanje nacionalnih spomenika*.

U svrhu populariziranja zemljanih tumula na Kupresu, izrađen je ovaj rad. Dan je položajni opis tumula, izrađena topografska skica Kupresa s prikazom snimljenih tumula te je u ArcView GIS – u 3.2 izrađen GIS zemljanih tumula.

Prilikom snimanja tumula, uočeno je da ih ima uništenih poljoprivrednim aktivnostima, električnim stupovima i sl. Nikakav natpis ne postoji pored tumula koji bi upozorio da se radi o povijesnom dobru. Čak ni pored najpoznatijeg Tumula br. 16 nema nikakvih naznaka o bogatim povijesnim nalazima! Bogata unutrašnjost Tumula br. 16 je jedno od najvrjednijih otkrića do sada vezano uz kupreški kraj. Zaista je nevjerojatno da na slučajnom uzorku od 10 ljudi mlađih od 30 godina nitko nije znao da zemljani tumuli uopće postoje na Kupresu. Nisu znali da je *kupreški čovjek* pronađen, o njegovoj starosti da i ne govorimo.

Dakle, idući korak bi bio upoznavanje lokalnog stanovništva s tumulima te postavljanje oznaka pored svakog tumula. Pored nekih tumula su divlje deponije smeća koje treba sanirati. Prioritetno je očistiti prostor oko *Tumula br. 49 (Crveno groblje)*. Cilj je da se tumuli očuvaju te postanu nezaobilazna stepenica u razvoju turizma na Kupreškoj visoravni. Jedna od ideja je da se označe biciklističke staze koje bi vodile od tumula do tumula te bi se tako obogatila turistička ponuda Kupresa. Bilo bi dobro izraditi prigodne letke i brošure o tumulima. Očekuje se što bolja suradnja s *Turističkom zajednicom Kupres* te uključivanje stanovništva koje je dobrodošlo s prijedlozima i novim idejama.

Također, nadamo se da će budućim istraživačima pomoći podaci iz ovog rada u daljnjem određivanju svih zanimljivosti koje se tiču ovog velikog povijesnog bogatstva.

Slika 52. Djelatnici Katastra Općine Kupres

4. LITERATURA

KNJIGE

Benac Alojz: Praistorijski tumuli na Kupreškom polju

Bešlagić Šefik: Kupres Srednjovjekovni nadgrobni spomenici

JP „Bosanskohercegovačke šume“ Sarajevo: Šumsko-gospodarska osnova za šumsko-gospodarsko područje „Kupreško“ (period važnosti od 01.01.2005. do 31.12.2014.)

URL

<http://hr.wikipedia.org/wiki/Kupres>

http://www.birin-kupres.com/kratka_povijest.html

<http://fmgg-livno.com/>

5. POPIS SLIKA

Slika 1. Raspored tumula na Kupreškom polju (<i>Praistorijski tumuli na Kupreškom polju, Benac</i>).....	6
Slika 2. Dostavljena Lista tumula.....	8
Slika 3. Dostavljeni podaci iz <i>Godišnjaka Jahrbuch, knjiga 40</i>	9
Slika 4. Hercegbosanska županija s Općinama.....	10
Slika 5. Pogled na Kupreško polje s Malovana.....	12
Slika 6. Računanje visina tumula.....	15
Slika 7. Računanje promjera tumula.....	15
Slika 8. Tumul br. 1.....	16
Slika 9. Tumul br. 2.....	17
Slika 10. Tumuli s lijeva na desno: Tumul br. 3, 4, 5	18
Slika 11. Tumul br. 3.....	18
Slika 12. Tumul br. 4.....	19
Slika 13. Tumul br. 5.....	20
Slika 14. Tumul br. 8.....	21
Slika 15. Tumul br. 9.....	22
Slika 16. Tumul br. 10.....	23
Slika 17. Tumul br. 11.....	24
Slika 18. Tumul br. 12.....	25
Slika 19. Tumul br. 13.....	26
Slika 20. Tumul br. 14.....	27
Slika 21. Tumul br. 15.....	28
Slika 22. Tumul br. 16.....	29
Slika 23. Stećci na tumulu br. 16	29
Slika 24. Raspored segmenata pri iskapanju <i>Tumula br. 16</i>	30
Slika 25. Drvena konstrukcija u koju je položen pokojnik	31

Slika 26. Izloženi drveni sanduk u muzeju Gorica u Livnu	33
Slika 27. Posmrtni ostaci pokojnika gdje je vidljiv i pronađeni plaznik saonica, izloženo u muzeju Gorica u Livnu	33
Slika 28. Dijadema pronađena u jednom od srednjovjekovnih grobova	34
Slika 29. Tumul br. 19.....	35
Slika 30. Tumul br. 22.....	36
Slika 31. Tumul br 23.....	37
Slika 32. Tumul br. 24 – 35.....	38
Slika 33. Tumul br. 36.....	39
Slika 34. Tumul br. 37.....	40
Slika 35. Raspored segmenata pri iskapanju Dokanove glavice	41
Slika 36. Srednjovjekovne grobnice u Dokanovoj glavici.....	41
Slika 37. Drveni bodeži pronađeni u Dokanovoj glavici	42
Slika 38. Tumul br. 38, 39, 40, 41	44
Slika 39. Tumul br. 44.....	46
Slika 40. Tumul br. 45.....	47
Slika 41. Tumul br. 46.....	48
Slika 42. Tumul br. 49.....	49
Slika 43. Tumul. br 50.....	50
Slika 44. Tumul br. 51	51
Slika 45. Tumul br. 52.....	52
Slika 46. Stećci br. 53	53
Slika 47. Tumul br. 54.....	54
Slika 48. Tumul br. 97.....	55
Slika 49. Pogled s Gradine u blizini sela Vrila.....	56
Slika 50. Gradina Pogana glavica.....	57
Slika 51. Prikaz Tumula Donja glavica u ArcView GIS – u	60
	65

Slika 52. Djelatnici Katastra Općine Kupres 62

Napomena: fotografije tumula su snimile Silvana Čobanov (Povjerenstvo za očuvanje nacionalnih spomenika) i Marina Mijoč (ŠGD Hercegbosanske šume d.o.o. Kupres, suradnja s Katastarom).

6. POPIS TABLICA

Tablica 1. Tumul br. 1 – opisna tablica	16
Tablica 2. Tumul br. 2 – opisna tablica	17
Tablica 3. Tumul br. 3 – opisna tablica	18
Tablica 4. Tumul br. 4 – opisna tablica	19
Tablica 5. Tumul br. 5 – opisna tablica	20
Tablica 6. Tumul br. 8 – opisna tablica	21
Tablica 7. Tumul br. 9 – opisna tablica	22
Tablica 8. Tumul br. 10 – opisna tablica	23
Tablica 9. Tumul br. 11 – opisna tablica	24
Tablica 10. Tumul br. 12 – opisna tablica	25
Tablica 11. Tumul br. 13 – opisna tablica	26
Tablica 12. Tumul br. 14 – opisna tablica	27
Tablica 13. Tumul br. 15 – opisna tablica	28
Tablica 14. Tumul br. 16 – opisna tablica	30
Tablica 15. Tumul br. 19 – opisna tablica	35
Tablica 16. Tumul br. 22 – opisna tablica	36
Tablica 17. Tumul br. 23 – opisna tablica	37
Tablica 18. Tumul 24 – 35 – opisna tablica	38
Tablica 19. Tumul br. 36 – opisna tablica	39
Tablica 20. Tumul br. 37 – opisna tablica	40
Tablica 21. Tumul br. 38 – opisna tablica	44
Tablica 22. Tumul br. 39 – opisna tablica	45
Tablica 23. Tumul br. 40 – opisna tablica	45
Tablica 24. Tumul br. 41 – opisna tablica	45
Tablica 27. Tumul br. 44 – opisna tablica	46

Tablica 28. Tumul br. 45 – opisna tablica	47
Tablica 29. Tumul br. 46 – opisna tablica	48
Tablica 30. Tumul br. 49 – opisna tablica	49
Tablica 31. Tumul br. 50 – opisna tablica	50
Tablica 32. Tumul br. 51 – opisna tablica	51
Tablica 33. Tumul br. 52 – opisna tablica	52
Tablica 34. Stećci br. 53 – opisna tablica	53
Tablica 35. Tumul br. 54 – opisna tablica	54
Tablica 36. Tumul br. 97 – opisna tablica	55
Tablica 37. Gradina Vvila – opisna tablica	56
Tablica 38. Gradina Pogana glavica – opisna tablica	57
Tablica 39. Popis snimljenih tumula s koordinatama	59

7. PRILOZI

Topografska skica Kupresa s položajem snimljenih tumula